



Studying the Concept of “Otherness” and “Presence and Absence” in the collection of stories *Dog’s Eye* by Alie Ataie (According to Jacques Derrida's4 metaphysics of presence theory)

Mahmoud Kamali^{1*}, and Hadi Yousefi^{id2}

1. Corresponding Author, Assistant Professor of Persian language and Literature in Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: Kamali.Mahmoud@Pnu.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian language and Literature in Payame Noor University, Tehran, Iran. E-mail: h.yousefi55@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 23/12/2023

Received in revised form:
08/02/2023

Accepted: 12/02/2023

Keywords:

Derrida,
Metaphysics of Presence,
Alia Ataee,
Dog’s Eye.

ABSTRACT

One of the concepts criticized by Derrida in Western thought is the significant emphasis on the metaphysics of presence, which serves to suppress and obscure the aspects of absence (otherness and difference) that have always been integral to human life and thought. Through this critique, Derrida has established a foundation for reading texts from a previously overlooked and hidden dimension. Some of the texts worthy of discussion from this perspective are the stories that the present research has attempted to study using a descriptive-analytical method. The aim is to understand the factors and foundations that create the feeling of "otherness" in the characters of Alia Ataee's collection of stories, *Dog’s Eye* by using Jacques Derrida's metaphysical theory of presence to examine confrontational relationships and to consider the theme of absence from both the author's and the reader's perspectives. The significance of this research is evident in its ability to present an alternative approach to reading, revealing gaps and overlooked aspects of the text that offer new insights for readers. The findings indicate that in these seven stories, various factors contribute to the concept of migration and cultural differences, which also lead to confrontations. Considering the experience of being bicultural and drawing from both the present and absent (Iranian-Afghan) perspectives, the author has made a concerted effort to narrate stories from both sides. This displacement of the absent and present perspectives is evident in the narration and is reflected in the expressions of the characters.

Cite this article: Kamali, M., Yousefi, H. (2025). Studying the Concept of “Otherness” and “Presence and Absence” in the collection of stories *Dog’s Eye* by Alie Ataie (According to Jacques Derrida's4 metaphysics of presence theory). *Research in Narrative Literature*, 14 (1), 205-223.



© The Author(s).

DOI: 10.22126/rp.2023.8602.1712

Publisher: Razi University



Extended Abstract

Introduction:

Western thought is fundamentally shaped by the metaphysics of presence, a concept articulated by Plato through his theory of Forms and by Aristotle through the notion of substance. This philosophical tradition posits that immutable truths exist in a transcendent realm beyond the mutable physical world. Rumi, in his "Masnavi", eloquently illustrates this idea, depicting the material world as a mere shadow of a higher, unchanging reality. Jacques Derrida, a philosopher whose ideas gained significant traction in Iran—where many of his works have been translated into Persian—critically examined the metaphysics of presence, a dominant paradigm in Western philosophy since Plato. Through his theory of deconstruction, Derrida dismantled the binary oppositions (such as presence/absence) that underlie this tradition. His approach to textual analysis shifted the focus from apparent meanings to latent, suppressed dimensions, introducing a novel interpretive methodology. This study examines *The Dog's Eye*, a short story collection by Alie Ataie through the lens of Derrida's metaphysics of presence. Ataie's dual Iranian-Afghan identity and migrant experience make her work particularly well-suited for this analysis, as they highlight the dynamics of "otherness." In her narratives, Ataie oscillates between the "present" (Iranian) and the "absent" (Afghan) perspectives, a duality vividly portrayed by her characters. This interplay aligns with Derridean deconstruction, rendering the collection a compelling case study. Ataie, an acclaimed author and recipient of prestigious literary awards such as the Mehregan-e Adab and Vav prizes, draws upon her bicultural background to explore themes of displacement and identity.

Methodology:

This library-based research adopts a descriptive-analytical methodology. Specifically, the short story collection *The Dog's Eye* is examined through the lens of Derrida's critique of the metaphysics of presence, his deconstruction of the presence/absence binary, and the conceptual framework of "otherness".

Results and Discussion:

The collection comprises seven short stories that, while independent in terms of narrative structure and literary elements, collectively explore the theme of migration and its associated challenges through diverse geographical and narrative perspectives. Three stories of "Like Galileo, The Back Room, and Thirty Kilometers are set in Tehran. While Samarkand Night takes place in Samarkand, Aunt Homa's Memorial (Khatm-e Ammeh Homa) unfolds along the Iran-Afghanistan border. "The Immediate Effect of a Butterfly" is set in Istanbul, and "The Balkhi Elephant" occurs in Birjand. The narratives employ varying points of view and utilize a first-person perspective, immersing readers in the protagonists' subjective experiences. In contrast, the remaining five stories adopt a third-person omniscient narration, offering a broader and more detached perspective on events and characters.

This intentional variation in setting and narrative technique not only reflects the fragmented and multifaceted nature of migrant experiences but also aligns with Derridean deconstruction of fixed identities and binary oppositions, as the stories oscillate between personal and collective accounts of displacement.

In the short story "Like Galileo"—similar to a part of Alie Ataie's collection *The Dog's Eye*—the concept of the "Other" as both an alien presence and a suppressed facet of collective identity is

powerfully articulated. The protagonist's internal monologue epitomizes the Derridean tension between presence and absence.

The linguistic commonality between Persian and Afghan Dari—often cited as a key facilitator of Afghan migration to Iran—emerges in Ataie's stories as an ironic site of failed communion. Despite the shared lexical roots, the narratives systematically expose how language becomes a contested terrain where ideological subtexts override semantic connections. This aligns with Derrida's radical reconceptualization of language in *Grammatology*: what appears as a transparent medium for mutual understanding is in fact a slippery domain of "differance," where unspoken power dynamics and historical contingencies silently structure communication (Tyson, 2019: 406).

The collection of *The Dog's Eye* presents a nuanced exploration of "otherness" through two distinct modes of confrontation and inversion between the "Self" (present) and the "Other" (absent). The first mode emerges intraculturally within the Afghan migrant community itself, as exemplified in the story "The Back Room." In this narrative, the character Khosrow—an Afghan who has achieved relative acceptance in Iranian society—ironically assumes the role of the dominant "Self" in relation to his fellow Afghan, Negareh. Despite their shared nationality, Khosrow's internalized hostility ("He thought about reporting her") and alignment with Iranian security concerns ("He worried about Iran's safety like a local") illustrate how assimilation can recreate oppressive hierarchies within marginalized groups.

Conclusion:

A defining feature of this short story collection is its strategic use of Derridean deconstruction to transform the "absent" aspect of Afghan migrant experiences into a "present" reality. This approach familiarizes Iranian readers with perspectives that have traditionally been marginalized in their consciousness. The author skillfully accomplishes this through nuanced storytelling that highlights cultural, linguistic, and physical differences, thereby illuminating the often-overlooked dimensions of Afghan migrants' lives.

Simultaneously, by portraying the vulnerability of Afghan characters and their suffering during displacement to Iran, the narratives evoke empathy and humanitarian solidarity in readers—a rhetorical device that amplifies the absent perspective while highlighting the lived realities of Afghans. Another notable technique involves creating intra-group conflict among Iranians to defend the ostracized "Other." In one story, Alieh Ataie depicts an Iranian woman in conflict with her husband after he reports undocumented Afghans, ultimately leading to their divorce. This narrative choice not only deconstructs the self/other binary but also aligns with Derrida's metaphysics of presence by revealing how dominant narratives suppress marginalized voices.

The text systematically operationalizes deconstructive theory by transforming the absent Afghan perspectives into present ones. It challenges Iranian stereotypes while highlighting overlooked commonalities, such as the psychological toll of social exclusion and the underutilized potential of linguistic kinship between Persian and Afghan dialects as a unifying force. Remarkably, even while centering Afghan protagonists whose emotions and viewpoints dominate the narratives, Ataie avoids making either of the perspectives essential. Though most narratives prioritize Afghan perspectives in recounting interactions with Iranians, the author occasionally integrates Iranian viewpoints, creating a dialectical tension that resists simplistic representations. This balanced narrative structure ensures that while Afghan experiences are highlighted, the Iranian perspective is not overlooked, reflecting the complexity of cross-cultural encounters. The collection serves as both a literary deconstruction of presence/absence hierarchies and a socio-political intervention that advocates for recalibrated intercommunal perceptions.



بررسی مفهوم «دیگری» و «حضور و غیاب» در مجموعه داستان چشم سگ از عالیه عطایی (بر اساس نظریه متافیزیک حضور ژاک دریدا)

محمود کمالی^{۱*} | هادی یوسفی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: Kamali.Mahmoud@Pnu.ac.ir
۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: h.yousefi55@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۳

واژه‌های کلیدی:

دریدا،

متافیزیک حضور،

عالیه عطایی،

چشم سگ.

یکی از مفاهیم مورد انتقاد دریدا در تفکر غربی، توجه فراوان و توسل به متافیزیک حضور به منظور سرکوب و فراموش نمودن بخش غیاب (غیریت و تفاوت) است که همواره در حیات و تفکر انسانی وجود داشته و دریدا با انجام این نقد، زمینه خوانش متون را از زاویه‌ای فراموش شده و پنهان پدید آورد. بخشی از متون که شایانی بحث و بررسی از این منظر را دارند، داستان‌ها هستند که پژوهش حاضر در این راستا تلاش کرده است با روش توصیفی - تحلیلی و با هدف درک و دریافت عوامل و بسترهای ایجاد حس «دیگری بودن» در شخصیت‌های هفت داستان مجموعه داستان چشم سگ عالیه عطایی از نظریه متافیزیک حضور ژاک دریدا بهره بگیرد و با این شیوه روابط تقابلی و هم‌چنین توجه به غیاب از نگاه نویسنده و خواننده را مورد بررسی قرار دهد. اهمیت این پژوهش را می‌توان از خلال نشان دادن شیوه‌ای دیگر از خوانش و کشف شکاف‌ها و وجوه غایب متنی که امکان بینش جدیدی را برای مخاطب فراهم می‌سازد، جستجو کرد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در این هفت داستان عوامل گوناگونی ایجاد کننده مفهوم «دیگری» است که از جمله آن‌ها مهاجرت و تفاوت‌های فرهنگی است که تقابل‌هایی را نیز به وجود می‌آورد. نویسنده نیز با توجه به دو فرهنگی بودن و بهره داشتن از هر دو سوئه حاضر و غایب (ایرانی - افغانستانی) تمام تلاش خود را به کار برده است تا از هر دو سو، داستان‌ها را روایت کند و این جابه‌جایی سوئه غایب و حاضر در روایت و از زبان شخصیت‌ها به خوبی مشهود است.

استناد: کمالی، محمود؛ یوسفی، هادی (۱۴۰۴). بررسی مفهوم «دیگری» و «حضور و غیاب» در مجموعه داستان چشم سگ از عالیه عطایی (بر اساس نظریه متافیزیک حضور ژاک دریدا). پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۴ (۱)، ۲۲۳-۲۰۵.



حق مؤلف © نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/rp.2023.8602.1712

۱. پیشگفتار

یکی از ویژگی‌های تفکر غربی باور به حضور، وجود و ثبات حقایق در عالم بالاست که همان متافیزیک است و افلاطون آن را در قالب نظریهٔ مُثُل و ارسطو در جوهر بیان کرده است و مبنای آن بر این اصل استوار است که هر آنچه در این عالم است بی‌ثبات و متغیر است و اساس و بنیان تمامی تجربه‌های دنیایی را باید در عالمی دیگر جستجو کرد که منزلگه ثبات و قرار است، مفهومی که مولانا آن را در مثنوی به خوبی توصیف کرده و این جهان را سایهٔ آن اصل قلمداد کرده است:

مرغ بر بالا پران و سایه‌اش / می‌دود بر خاک پران مرغ‌وش / ابلهی صیاد آن سایه شود / می‌دود
چندان که بی‌مایه شود. (زمانی، ۱۳۸۹: ۱۷۰/۱) پس بر این مبنا «این جهان عرصهٔ غیاب است نه حضور و انسان همواره در تاریخ متافیزیکی غرب حضور را در جایی دیگر جستجو کرده است.» (مصلح و پارسا خانقاه، ۱۳۹۰: ۶۲)

ژاک دریدا^۱ -نظریه‌پردازی که اندیشه‌های او در ایران بسیار مورد توجه قرار گرفت و آثار او به زبان فارسی ترجمه شد- همان فلسوفی است که اندیشه و مفهوم متافیزیک حضور را- که از زمان افلاطون در فلسفه غرب رایج بود- مورد پرسش قرار داد و بنیان آن را - که بر اساس تقابل‌های دوتایی حضور و غیاب شکل گرفته بود- برافکند. نظریه‌ای که با عنوان بنیان‌فکنی یا واسازی^۲ شناخته شد و هدف دریدا در این نظریه معطوف کردن توجه از حضور به غیاب در امور مختلف از جمله متون بود و با این روش «دریدا در مواجهه با متون، یا به عبارت بهتر و ساده‌تر خواندن و تفسیر متون، شیوه‌ای نو پدید آورد.» (همان: ۶۰) و نشان داد که فرآیند خوانش و ادراک متون که همواره بدیهی شفاف و آشکار در نظر گرفته شده است، چندان مطلوب نیست و برای به دست آوردن نکات تازه باید شیوهٔ نگرش و خواندن سنتی را تغییر داد که همان توجه به وجوه غایب متن به جای حضور است و وجهی که در تفکر غربی با توسل به متافیزیک حضور مورد سرکوب و فراموشی قرار گرفته بود و از آن‌جا که اهمیت این شیوه در خوانش متفاوت متون از جمله رمان و داستان و گشودن دنیای جدیدی از درک و دریافت و کشف شکاف‌ها وجوه غایب متنی- که امکان بینش جدیدی را برای مخاطب فراهم می‌سازد- بر کسی پوشیده نیست، پژوهش حاضر با هدف مواجهه‌ای دیگرگون در راستای شناسایی و آشکار سازی عوامل و بسترهای ایجاد حس «دیگری بودن» به بررسی و تحلیل شخصیت‌های داستانی

1. Jacques Derrida

2. Deconstruction

مجموعه داستان چشم سگ اثر عالیه عطایی پرداخت و با الگو قرار دادن مفهوم مورد نظر دریدا، یعنی متافیزیک حضور تلاش نمود که روابط تقابلی و هم‌چنین توجّه به غیاب از نگاه نویسنده و خواننده در مجموعه داستان مذکور را تبیین نماید. انتخاب مجموعه داستان چشم سگ برای تحلیل از این منظر علاوه بر موفقیت‌های روزافزون عالیه عطایی در عرصه نویسندگی و پدید آوردن آثار گوناگونی چون مگر می‌شود قابیل هابیل را کشته باشد (۱۳۹۱)، چشم سگ (۱۳۹۸)، کورسرخ (۱۴۰۰) و دریافت جایزه ادبی مهرگان ادب و جایزه ادبی و او به خاطر رمان کافورپوش (۱۳۹۳)، به هویت دوگانه (ایرانی - افغانستانی) و مهاجر بودن نویسنده و بهره‌مندی وی از ویژگی‌های دو فرهنگی دو جامعه متفاوت برمی‌گردد - که عامل اصلی ایجاد مفهوم «دیگری» در فرد مهاجر است - عالیه عطایی با اصالتی افغانستانی سال ۱۳۶۰ در یکی از روستاهای مرزی خراسان جنوبی چشم به جهان گشوده و تحصیلات ابتدای خود را در بیرجند و تحصیلات دانشگاهی را در تهران به پایان رسانده است و در این هفت داستان تلاش کرده است که هر دو سویه حاضر و غایب (ایرانی - افغانی) را روایت کند و این جابه‌جایی سویه غایب و حاضر در روایت و از زبان شخصیت داستان‌های او به خوبی مشهود است و از این جهت مجموعه داستان مذکور با نظریه متافیزیک حضور و خوانش از این زاویه دید منطبق است و علاوه بر موارد فوق، انجام نگرفتن کار پژوهشی مستقل در این زمینه خود تبیین‌کننده ضرورت و کارآیی پژوهش حاضر است.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

پژوهش حاضر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- عالیه عطایی برای مطرح کردن «دیگری» در مقابل «خود» از چه شیوه‌ای استفاده می‌کند؟
- کدام معیارهای مطرح شده در داستان با متافیزیک حضور دریدا همخوانی دارد؟
- دیدگاه‌های سویه حاضر و غایب تا چه اندازه در داستان‌ها نموده پیدا کرده است؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

برخی از آثار که به «متافیزیک حضور»^۱ یکی از بنیادی‌ترین نظریه‌های دریدا پرداخته‌اند و در مطالعات ادبی فارسی هم مورد توجّه قرار گرفته‌اند عبارتند از: کتاب ژاک دریدا و متافیزیک حضور (۱۳۹۹) نوشته محمد ضیمران که در آن نویسنده به بررسی مفهوم «بنیان‌افکنی» و تأثیر هایدگر^۲ و هوسرل^۱ بر

1. Metaphysics of presence

2. Heidegger

اندیشه‌های او و هم‌چنین متافیزیک حضور از دیدگاه افلاطون پرداخته است، هم‌چنین امیرعلی نجومیان در مقاله «مفهوم دیگری در اندیشه ژاک دریدا» (۱۳۸۵) خاستگاه، جایگاه و اهمیت مفهوم دیگری در نقد پسااختارگرا و به ویژه خوانش واساز دریدا را مورد بررسی قرار داده است. محمد غفاری در مقاله «نگاهی به مفهوم دیفرانس در اندیشه ژاک دریدا» (۱۳۸۸) سعی کرده است تا تحلیلی از اصطلاح «دیفرانس» ارائه کند و کاربست آن را از دید دریدا بیان نماید. حسن فتح‌زاده در مقاله «تفاوت» (۱۳۹۰) سعی کرده است با بررسی این مفهوم نشان دهد که «تفاوت» از تقابل‌های فیزیکی فراتر می‌رود. «تفاوت» در زبان فارسی در برابر واژه فرانسوی «دیفرانس»^۲ قرار گرفته که از ابداعات ژاک دریدا است. فیروزه شیبانی رضوانی (۱۳۹۳) در مقاله «مفهوم حضور و غیاب در رویکرد واسازی: خوانشی از آثار نقاشی آیدین آغداشلو» در دو بخش تلاش کرده است که معانی متفاوت آثار او را با استفاده از خوانش واساز دریدایی جایگزین دستیابی به حقیقت یک معنای واحد نماید. فاطمه محمودی تازه‌کند (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی «توهم معنا» در داستان‌های هدایت (با تکیه بر نظریه متافیزیک حضور ژاک دریدا)، به بررسی سه داستان «سگ و لگردد»، «تاریکخانه» و «تخت/بونصر» می‌پردازد و تبیین می‌کند که در هر سه اثر تزلزل معنا یا غیبت حضور بر متن حاکم است. داوود اسپرهم و پریسا نصیری (۱۴۰۰) در نوشتاری با عنوان «نقد آثار صادق چوبک براساس نظریه ساختارشکنی ژاک دریدا با تکیه بر تنگسیر و سنگ صبور» در صدد واسازی دو اثر مذکور از صادق چوبک و انطباق آن با نظریه متافیزیک حضور دریدا بوده در نهایت به این نتیجه رسیده‌اند که هر دو اثر از این منظر قابل بحث و بررسی و منطبق با معیارهای نظریه دریدا هستند. ایوب مرادی در مقاله «نقد مجموعه داستان چشم سگ از عالیه عطایی بر اساس مفهوم بیگانگی از ژولیا کریستوا»^۳ (۱۴۰۰) به بررسی دغدغه‌های مهاجران افغان در این مجموعه داستان بر پایه اندیشه‌های ژولیا کریستوا پرداخته است. او در مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی هویت‌های ضایع شده مهاجران بر اثر داغ ننگ»^۴ ملیتی در مجموعه داستان چشم سگ از عالیه عطایی (۱۴۰۰) رفتار شخصیت‌های داستان‌های این مجموعه را بر اساس اصول اندیشه اروینگ گافمن^۵ به‌ویژه در چهارچوب ایده داغ ننگ ملیتی بررسی و تشریح کرده است.

1. Husserl
2. Différance
3. Julia Kristeva
4. The Scarlet Letter
5. Erving Goffman

با توجه به آثار پژوهشی ذکر شده این موضوع آشکار می‌گردد که تاکنون پژوهشی مستقل به صورت خاص به مفهوم حضور و غیاب و دیگری بر مبنای نظریهٔ متافیزیک حضور دریدا در مجموعه داستان چشم سگ عالیه عطایی نپرداخته است و از این جهت پژوهش حاضر می‌تواند تلاشی نوآورانه در این زمینه باشد.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

این پژوهش کتاب‌خانه‌ای بر اساس روش توصیفی-تحلیلی انجام پذیرفته است. بدین صورت که مجموعه داستان چشم سگ با توجه به دیدگاه دریدا نسبت به متافیزیک حضور و بنیان‌فکنی تقابل حضور و غیاب و هم‌چنین مفهوم دیگری مورد بررسی قرار گرفته است.

«اندیشهٔ فلسفی غرب از دیرباز گرفتار همین عناصر دوتایی بوده است؛ بدین معنا که لوی استروس^۱ نیست که برای اولین بار خود را زندانی این مقولات دو قطبی کرده است، بلکه سابقهٔ این گرایش به دوران افلاطون باز می‌گردد. از جمله حضور در مقابل غیاب، حقیقت در مقابل مجاز، ذهن در برابر عین، روح در برابر جسم، فرهنگ در برابر طبیعت، زن در برابر مرد، گفتار در برابر نوشتار و نظایر آن همواره اندیشهٔ متافیزیکی را به خود مشغول داشته است. در اکثر موارد یکی از این دو مفهوم مستلزم نفی دیگری بوده است؛ یعنی یکی متضمن ایجاب است و دیگری سلب، یکی اثبات و دیگری نفی. اما در مواردی هم یکی بر دیگری برتری دارد. یکی در قیاس با دیگری از اعتبار بیش‌تری برخوردار است. مثلاً در جامعهٔ پدرسالار، مرد اصل بنیادین و زن کم‌ارزش محسوب می‌شود، یعنی زن همزاد ناقص مرد است و در قیاس با اصل نخستین یعنی مرد دارای ارزش کمتری است. به دیگر سخن؛ ارزش و اعتبار یک قطب بر قطب مقابل خود بیش‌تر است.» (ضیمران، ۱۳۹۹: ۱۳) در گفتمان افلاطونی ساختار سلسله مراتبی، مرکز، مانع حرکت بیش از حد ساختار می‌شود. باور به حضور مرکز، باور به ایستایی و قطعیت، حضور معنا، وحدت و نظم است، زیرا مرکز، بازی ساختار یعنی تغییر آرایش، دگرگونی عناصر و جایگزینی‌ها را تثبیت می‌کند و متن را به ایستایی و انجماد می‌رساند.» (وبستر، ۱۳۸۶: ۲۵۱، کلیگر، ۱۳۸۸: ۸۵-۸۱ و دریدا، ۱۳۸۱: ۹ و ۲۸)

این دوگانه‌اندیشی در تفکر غرب و تعیین دو قطب متضاد که وجود یکی مستلزم نفی دیگری بود، باعث شد که اندیشه‌مندانی به نقد آن بپردازند؛ از جمله نقد متافیزیک حضور که هایدگر در کتاب

هستی و زمان اولین بار این مبحث را درباره ارتباط هستی و حضور مطرح نمود و فراگیر شدن متافیزیک حضور در دنیای جدید را زیر سؤال برد. به عقیده هایدگر، فیلسوفان به طور معمول حضور را به هستی نسبت داده‌اند، بدون این که پرسند چه چیزی به حضور هستی می‌بخشد. البته با وجود اشتراک در برخی نظرات، «طرح هایدگر برای تخریب متافیزیک بر خلاف طرح دریدایی معطوف به نشر معناهای متکثر نبوده، می‌خواهد معنا را به سرچشمه شایسته و با خود یگانه‌اش بازگرداند.» (نوریس، ۱۳۸۸: ۱۱۵)

ژاک دریدا با نقد نظریه متافیزیک حضور و به ویژه در مبحث حضور و غیاب، ساختارهای تقابل دوگانه^۱ را - که در سنت فلسفی غرب ریشه آن به زمان افلاطون می‌رسد و بسیاری از اندیشه‌مندان ساختارگرا هم چون فردینان دوسوسور^۲ و لوی استراوس هم در بیان اندیشه‌های خود بدان پرداخته‌اند - در هم می‌شکند و توجه را از چیزهای همیشه حاضر، به چیزهای همیشه غایب و مورد غفلت واقع شده جلب می‌کند. رورتنی معتقد است که در بین اندیشه‌مندان عصر حاضر، دریدا تأثیرگذارترین متفکری است که به آرزوی سقراط درباره وظیفه اصلی فیلسوفان؛ یعنی درهم شکستن قراردادهای تثبیت شده، زیر سؤال بردن پیش‌فرض‌هایی که بدیهی انگاشته شده و به چالش کشیده نشده‌اند و خلق مسائلی که قبلاً وجود نداشته‌اند، جامه عمل پوشانده است (Rorty, 1999:2)، کار دریدا در پیوند با زلزله‌ها یا زمین لرزه‌هاست، زلزله در مفاهیم و انگاره‌های تثبیت شده برای رسیدن به تعادل و نسبیّت (رویل، ۱۳۸۸: ۵۱) و به طور کل واژگونی تقابل‌های دوگانه و فرآیند بی‌پایان دلالت، بحث بازی، زیر سؤال بردن مدلول استعلایی و نیز مرکززدایی است (آفرین، ۱۳۹۰: ۵۶) و مفهوم «دیگری» دریدا از دل همین توجه به غیاب در برابر حضور بر می‌آید. البته این مفهوم به شکل فلسفی آن در اندیشه‌های افلاطون، دکارت، هگل، باختین، لویناس، سارتر و هایدگر هم دیده می‌شود و هر کدام تعاریف خاص خود را از آن دارند که در این جا مجال پرداختن به آن‌ها نیست، اما به طور کلی می‌توان گفت که در نظر بیش‌تر آنان، «دیگری» یعنی کسی که خودی نیست و در برابر «من» یا «ما» قرار می‌گیرد و این یک رابطه کاملاً تقابلی است.

«یکی از راه‌هایی را که دریدا برای گریز از حیطه متافیزیکی پیش می‌نهد، واژگون ساختن اولویت میان تقابل‌های دوتایی است؛ یعنی اگر متافیزیک گفتار را بر نوشتار برتری می‌دهد، باید نوشتار را در

1. Binary opposition

2. Ferdinand de Saussure

کانون توجه قرار داد و یا در جایی که حضور بر غیاب تقدم دارد، غیاب را جانشین حضور نمود» (ضمیران، ۱۳۹۹: ۲۳). این همان واسازی است که دریدا آن را رویکردی مسئولانه به سوی عدالت می‌داند» (Derrida, 1990: 975) واسازی به تفسیر رابطه من و دیگری می‌پردازد. شرط آموزش از نظر دریدا، دغدغه برای دیگری و پذیرش مسئولیت نسبت به دیگری است.

در باب تعاملات انسانی این دیدگاه به مفهوم بنیان‌افکنی تقابل بین انسان‌ها و جابه جایی دیدگاه حضور و غیاب است که منجر به از بین رفتن مفهوم دیگری دانستن بقیه انسان‌ها و فرهنگ‌ها می‌شود. عالیه عطایی در داستان چشم سگ گویی در پی بیان مفهوم دیگری و به نوعی در هم ریختن تقابل‌های موجود بین انسان‌ها در جامعه ایرانی است. که در سطور زیر به بحث درباره آن پرداخته خواهد شد.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. معرفی مجموعه داستان چشم سگ

این مجموعه دارای هفت داستان کوتاه است. این داستان‌ها از نظر عناصر داستان مستقل هستند اما می‌توان گفت هر کدام به نوعی درباره مهاجرت و مشکلات آن سخن می‌گویند. به همین دلیل مکان داستان‌ها نیز مختلف است: مکان روی دادن حوادث داستان در سه داستان شبیه گالیه، پسخانه و سی کیلومتر، تهران؛ در داستان شب سمرقند، سمرقند؛ در داستان ختم عمه هما، مرز ایران و افغانستان؛ در داستان اثر فوری پروانه، استانبول و در داستان فیل بلخی، بیرجند است. زاویه دید هم در دو داستان سی کیلومتر و فیل بلخی اول شخص و در بقیه داستان‌ها، سوم شخص یا همان دانای کل است.

۲-۲. مفهوم دیگری و عوامل مربوط به آن

انسان از روی عادت، غیر از خود را دیگری به حساب می‌آورد و از زاویه دید خود به آن‌ها می‌نگرد. بر همین اساس یک تقابل دوگانه بین خود انسان و غیر از او پدید می‌آید. دریدا این امر را ناشی از تفکر مسلط فلسفه غرب می‌داند که منجر به نوعی خود بزرگ‌بینی و نادیده انگاشتن دیگران یا برداشت اشتباه نسبت به آن‌ها شده است.

«دیگری» را تنها از منظر خود نمی‌توان شناخت؛ چرا که در این صورت، دیگربودگی «دیگری» نادیده گرفته می‌شود. وقتی شباهت با «من»، هر چیز و هر کسی را وارد عرصه خودی می‌کند، «دیگری» آن چیز و کسی می‌شود که ویژگی‌های مرا ندارد. در این صورت، دیگربودگی «دیگری» به هیچ وجه محقق نشده و در تقابل کامل با من، غیر و بیگانه محسوب می‌شود.» (دزفولیان راد و همکاران، ۱۳۹۹:

عالیه عطایی در مجموعه داستان چشم سگ با استفاده از شگردهای مختلف به برجسته‌سازی «دیگری = افغانی‌ها» در برابر «خود = ایرانیان» پرداخته است که صرفاً با خوانش واسازانه دریدایی قابل فهم است. از این رو نوشتار حاضر در پی شناخت این شگردها - که بیش‌تر در آشکال تفاوت (فرهنگی، زبانی و ظاهری) گاه تقابل و گاه همسویی از طریق مظلوم‌نمایی یا بیان مظلومیتی که منشاء آن مهاجرت و اسکان در سرزمین دیگری است و در متن داستان ظهور و بروز پیدا کرده و نویسنده در برجسته‌سازی سوئه غایب از آن بهره فراوان برده است و نشان دادن نمونه و مصداق‌های (دیگری = غایب) در مجموعه داستان مورد بحث است.

۲-۳. تفاوت

تفاوت یکی از وجوه آشکار زندگی انسان در رابطه با دیگران و محیط است، عنصری که انسان را به تکاپو و می‌دارد و او را در مسیر فردیت و رسیدن به خویشتن خویش به پیش می‌راند، تفاوت‌ها منبعث از موارد مختلفی هم‌چون جنسیت، نژاد، محیط و... هستند. «مهاجرت و رمان‌های مهاجرت نمونه ارشمندی از کشمکش هویت فرهنگی میان فرهنگ نویسنده و فرهنگ جدید هستند؛ یعنی فرهنگ میزبان = غالب و فرهنگ حاشیه‌ای = مغلوب است و باید با فرهنگ میزبان همانند شود، اگرچه این رویکرد در همه امور غالب نیست، بلکه امری نسبی است.» (احمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۶) مهاجرت و تغییر اقلیم و محیطی که در اثر کوچ کردن اتفاق می‌افتد، یکی از عوامل اثرگذار بر زندگی فرد و باعث ایجاد حس تفاوت بین او و دیگران است، عاملی که حس دیگری بودن را در فرد مهاجر و هم در نگاه مردمان مهاجرپذیر ایجاد می‌کند، پذیرفته نشدن به وسیله کشور میزبان هم همواره کابوسی بسیار آزاردهنده برای فرد مهاجر است که برای رهایی از آن شخص مهاجر هر لحظه در تلاش در راستای تطابق خود با جامعه و فرهنگ میزبان است. «گسست پیوند مهاجران از سرزمین و زبان اجدادی، حسی از تعلیق در فضا و زمان را برای آنان رقم می‌زند که مانع از احساس تعلق به سرزمین جدید می‌شود.» (مرادی و چالاک، ۱۴۰۰، ۲۷۵)

در داستان شبیه گالیه - که بخشی از داستان چشم سگ عالیه عطایی است - مفهوم دیگری که سوئه دیگر و وجه غایب خودی بودن است، به خوبی نشان داده شده است: «می‌دانست در تهران انگار روی مرز باریکی بین آدم‌های مهربان و نامهربان راه می‌رود، کمی شل کند باید فحش بخورد که افغانی،

حواست باشد این جا ایران است» (عطایی، ۱۴۰۰: ۱۳). یا در جای دیگر به این صورت از عدم پذیرش سخن به میان می آید: «یک بار مانی گفت: یه دفعه بگو مال کره شمالی هستید دیگه! خوبه که افغانید و این همه ادا دارید!» (همان: ۱۳۴). ضیمران در کتاب *ژاک دریدا* و متافیزیک حضور، دیدگاه دریدا درباره این نوع رفتار میزبان با اشخاص خارجی و علت آن را بیان می کند: «میزبان خود به منظور آن که مهمان نواز تلقی شود باید وجهی کنترل و تسلط را بر مهمان اعمال نماید. زیرا که اگر به فرض محال مهمانان با زور خود را به میزبان تحمیل نمودند، در این صورت مهمان نوازی و مهر ناشی از میزبانی از میان رفته و خصومت و مقاومت جانشین مهر و گرمی خواهد شد. مقصود دریدا از طرح این فرض این است که هر گونه تلاشی در جهت مهمان نوازی خود همواره مستلزم تسلط و نظارت بر مهمان است. مصداق این معنا را می توان در تجربه کشورهای میزبانی که با مهمان ناخوانده و مهاجرین متمدن رو به رو می شوند، ملاحظه نمود. در این جاست که مهمان نوازی جای خود را به بیگانه گریزی و ملت گرایی افراطی خواهد بخشید.» (ضیمران، ۱۳۹۹: ۳۰۷) هم چنین در داستان *شبه گالیه*، احساس «دیگری» بودن، تفاوت و عدم پذیرش شخصیت داستان، ضیا باعث می شود که او منزل ماریا را - که یک پیرزن ارمنی است - برای سکونت انتخاب کند. احساس اشتراک در «دیگری» بودن و تفاوت، عامل اصلی این انتخاب است، اما با شدت و ضعف متفاوتی که زیرکانه در متن به آن اشاره شده است: «ماریا اهل گنده کردن قضایا نبود اما اقلیت بودن را می فهمید، هر چند تصویری از افغانستانی بودن نداشت.» (همان: ۱۳) دقت در متن نقل شده بیانگر این مطلب است که از نگاه شخصیت داستان، ماریای ارمنی اگر چه افغانستان را نمی شناسد اما اقلیت و دیگری بودن را - که وجه مشترک هر دوی آن - هاست - می فهمد و احتمالاً این نگرش در نوع رفتار او با شخصیت داستان مؤثر است.

۲-۳-۱. تفاوت های فرهنگی

یکی از بخش های مهم و اثرگذار دیگر مبحث فرهنگ است که در بیش تر داستان های این مجموعه به نمونه هایی از اشتراک و همسانی های فرهنگی و ارتباط های نزدیک بین شخصیت های ایرانی و افغان برمی خوریم از جمله در داستان *پس خانه*، خسرو که یک افغان است، همسر ایرانی دارد و در داستان ختم عمه هما ملالی با یک ایرانی به نام فرهاد ازدواج کرده است. مرجان در داستان سی کیلومتر دانشجوی دانشگاه هنر تهران است و ضیا در داستان *شبه گالیه* به دنبال فروختن جانورانش به تهرانی هاست و در گذر از خیابان های تهران «به زیر یک پل هوایی رسید که دیواره اش را شبیه به مقبره خواجه عبدالله

انصاری در هرات کاشی کرده بودند.» (عطایی، ۱۴۰۰: ۱۶) و در داستان شب سمرقند که صحنه اصلی داستان، سمرقند است و در آن شخصیت‌های ازبکستانی (رحمان و نگینه) و افغانستانی (حمزه، حلیمه و امیرحسین) حضور دارند که تنها نقطه اشتراک آنان تحصیل در ایران است، از خاطرات آنان در ایران و تهران یاد می‌شود: «و حسی در نگینه ایجاد نمی‌کرد جز ترس، ترس از گذشته و بازی‌ای که از جلو مجسمه فردوسی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران شروع کرده بودند.» (همان: ۴۶) هم‌چنین در سراسر داستان عطر و بوی فرهنگ ایرانی با خوانش شعرهای سعدی به مشام می‌رسد: «رمز کلام‌شان سعدی بود و راه معاشقه‌شان حتی، که هر دو را خوش می‌آمد.» (همان: ۴۷)

اما با وجود این روابط نزدیک، باز هم تفاوت‌های فرهنگی به شیوه‌های گوناگون ظهور و بروز پیدا می‌کند و حس دیگری بودن را زنده می‌گرداند. نویسنده داستان هم در موقعیت‌های مختلف به گونه‌ای سعی کرده است که سوژه غایب فرهنگ افغانی را در داستان‌ها نشان دهد به عنوان مثال در داستان ختم عمه هما سرمه کشیدن به چشم افغانی‌ها حتی در مراسم ختم را بیان و هم‌چون یک عنصر فرهنگی از آن دفاع می‌کند، در حالی که این امر در تناقض با سوژه حاضر یعنی فرهنگ ایرانی است که آن را آرایش قلمداد می‌کند: «همین که نشستند ملالی متوجه نگاه‌های مرضیه خانم به چشم‌های سرمه کشیده مادرش شد. حریف ساره جان نشده بود که چشمش را سیاه نکند. میقات هم پشت ساره جان در آمده بود که «این‌ها اگر بعد از سی سال که ما همسایه‌شانیم نفهمیده‌اند که سرمه آرایش نیست، همین الان برو طلاق بگیر. ساره جان دو بار بالا و پایین چشم‌هایش را سیاه کرده بود چون به خاک حساسیت داشت و علاجهش همین سرمه بود.» (همان: ۷۰)

در بخشی دیگر به سوژه غایب فرهنگ افغانی در دفن مرده و تسریع در این امر اشاره می‌شود: «ای جور مردم بی‌اندیشه‌ای! کاکه جان، میت نباید روی زمین بماند! این‌ها دیگر چه طور مسلمانی هستند؟» (همان: ۶۹)

هم‌چنین در زمان انتقاد فرهاد از همسر افغانی خود فرصتی برای نویسنده فراهم می‌شود که از حاضر به غایب متمایل شود و بخشی از رفتارهای فرهنگی افغان‌ها در مراسم ختم را به تصویر بکشد: «توی رسم‌های شما درباره عزاداری چیزی نگفته‌اند؟» «تو این چیزها را نمی‌فهمی و برات مهم نیست، چون مدلتون فرق داره، بابات جلو همه سفید پوشیده که بگه فرق داره. تو اومدی این‌جا که بگی نماز نمی‌خونی چون فرق داری... باشه، فهمیدم. تو و من با هم فرق داریم، خوبه؟» (همان: ۸۴)

در این مثال رسم طولانی بودن عزاداری ایرانیان را به عنوان سوژه حاضر در راستای بیان سوژه غایب

فرهنگ عزاداری افغانی مورد استفاده قرار می‌دهد: «فکر کرد وضع می‌توانست از این بدتر باشد، مثلاً مادر شوهرش مرده باشد و به جای یک روز- با این رسم و رسوم ایرانی- یک سال و بعد هم تا آخر عمر هر سال همان روز عزادار باشند...» (همان: ۶۸)

نمونه بارز این تفاوت فرهنگی را در داستان ختم عمه‌ها می‌توان دید که به طور ملموس هنگام به کار بردن رنگ سیاه و سفید برای مراسم سوگواری خودش را نشان می‌دهد: «ساره می‌گفت حالا که با خانواده‌ای ایرانی وصلت کرده‌اند باید به رسم و رسوم‌شان تا حدی احترام بگذارند و میقات اعتقاد داشت عیسی به دین خود و موسی به دین خود، پیراهن سفید عزایش را تن کرده و گفته بود فرهاد باید قدر هم چین خُسری را بداند و خبری از سیاه نیست.» (همان: ۶۷)

حوادث داستان ختم عمه‌ها در جایی نزدیک مرز ایران و افغانستان رخ می‌دهد و «در این ناحیه مرزی آدم‌ها به فاصله چند و جب از هم دین و مذهب‌شان فرق می‌کرد: روستای پدری فرهاد ایرانی- نشین بود و همه‌شان به گواه شناسنامه و زبان و مذهب ایرانی بودند و فقط سه کیلومتر آن طرف‌تر روستای پدری ملالی سکونتگاه مهاجران افغان بود- البته مهاجرانی که هجرت‌شان را قبول نداشتند و سن و سال‌دارترین‌شان هم خاطره‌ای صد ساله از بودن در آن خاک داشت.» (همان)

۲-۳-۲. تفاوت زبانی

از مهم‌ترین دلایل مهاجرت افغان‌ها به ایران، گذشته از همسایگی، می‌توان به اشتراک زبانی اشاره کرد، اما نکته قابل تأمل در بیش‌تر داستان‌های این مجموعه این است که با وجود اشتراک زبان بین شخصیت‌های ایرانی و افغانی داستان، آن ارتباط همدلانه‌ای را که باید باشد، نمی‌بینیم. شاید ما به نقش اشتراک زبان در ارتباطات مان بیش‌تر از اندازه اهمیت می‌دهیم در حالی که «به گفته دریدا زبان آن ابزار ارتباطی قابل اطمینانی که تصور می‌کنیم نیست، بلکه قلمرو سیال و مبهم تجربه پیچیده‌ای است که ایدئولوژی‌ها ما را بدون آن که از آن‌ها مطلع باشیم برنامه‌ریزی می‌کنند.» (تایسن، ۱۳۹۸: ۴۰۶) و «از منظر واسازی، زبان ماهیتی کاملاً ایدئولوژیک دارد: زبان تماماً از ایدئولوژی‌های فراوان متضاد و پویا (یا نظام‌های اعتقادی و ارزشی) تشکیل شده است که در همه فرهنگ‌ها در حال تأثیرگذاری هستند» (همان: ۴۱۴)، بنابراین، زبان فقط چیزی منحصر به خط و حروف نیست که اشتراک آن‌ها بتواند موجب برقراری ارتباطی خوب و نزدیک شود، بلکه دنیایی از ایدئولوژی‌های مختلف پشت آن است که تفاوت آن‌ها به ایجاد یک بیگانگی ناخواسته با دیگری منجر می‌شود و یک تقابل دو جزئی را به

وجود می‌آورد. در داستان ختم عمه هما به تفاوت معنایی اصطلاحات یکسان فارسی در دو فرهنگ اشاره می‌شود: «در سال‌های زندگی‌اش در بیرجند فهمیده بود بعضی اصطلاحات فارسی افغانستان در نظر ایرانی‌ها بد تعبیر می‌شود.» (عطایی، ۱۴۰۰: ۷۲)

در داستان پسخانه نیز خسرو از سخن گفتن نگاره و آشکار شدن هویت او، نگران است: «به این فکر می‌کرد که اگر همین دم نگاره دهان باز کند و بفهمند که ایرانی نیست حتماً رفتارشان عوض می‌شود.» (همان: ۲۹)

هر دو مثال فوق به خوبی نشان می‌دهد که از نگاه نویسنده همسانی و اشتراک زبانی در مسیر پذیرش افغانی‌ها در جامعه ایرانی چندان کارگر نبوده و سوئیه غایب رنج‌های ناشی از این عدم پذیرش در قالب گفتار شخصیت‌های داستانی گنجانده شده است. البته ذکر این نکته هم ضروری می‌نماید که عطایی در جایی دیگر با ذکر شاد شدن یکی از شخصیت‌های داستانی به نام بهرام - که در ایران باعث آزار و اذیت افغانی‌ها شده بود - از شنیدن فارسی سخن گفتن یک افغانی در استانبول، هم اهمیت سوئیه غایب و هم به نوعی احساس نیاز دو طرفه بین جوامع همزبان در موقعیت‌های مختلف را به رخ می‌کشد: «مرد جوان که تا آن لحظه انگلیسی حرف زده بود به فارسی افغانستانی گفت «پندارم شانه‌تان را زخم کرده. بگذارید سیل کنم» بهرام که از فارسی حرف زدن مرد حس خوبی گرفته بود، گفت: چرا این قدر دیر اومدید؟» (همان: ۱۱۸)

هم چنین نویسنده داستان در خلال بیان تلاش شخصیت‌های داستانی برای پذیرفته شدن در جامعه ایرانی، «دیگری» به حساب نیامدن و مصون ماندن از آسیب‌های آن با پنهان کردن هویت خود در کشور میزبان در راستای بیان توانمندی سوئیه غایب (افغانی‌ها) در بهره‌گیری از فرصت‌های زودگذر کوشیده است، عطایی در داستان *فیل بلخی* این تلاش و توانمندی را این گونه نشان می‌دهد: «گفتم «سیگار خوب نیست شازده خانوم‌ها!» این «ها»ی آخر را بابا یادمان داده بود. می‌گفت زبان را همین جزئیات می‌سازد؛ همین کشیدگی باعث می‌شود ایرانی‌ها به عقل‌شان هم نرسد شما افغانید: دیدمت‌ها، رفتم‌ها، اومدی‌ها... ما همه چیز را از آخر می‌کشیدیم و تهرانی حرف زدن عادت‌مان شد. بابا می‌گفت چه اصراری است که همه بفهمند اهل کجایید. ایران، افغانستان، اسلوونی، هر جا! با اصرار به یک ملیت، فرصت زندگی‌های دیگر را از خودتان نگیرید.» (همان: ۱۳۱)

سویه پنهان و غایب دیگر که وجه تمایز افغانی از ایرانی محسوب می‌شود و در این مجموعه داستان مورد توجه قرار گرفته است، شکل ظاهری و متفاوت افغانی‌هاست که پنهان کردن هویت و گریز از دیگری بودن را برای آن‌ها مشکل می‌کند. در داستان سی کیلومتر آمده است: «از اتوبوس پیاده می‌شوم، یک پسر افغان کنار مأمور ایستاده که صورتش را می‌بینم، صدایش را نمی‌شنوم، ولی دارد حرف می‌زند. از حالت مغولی چشم‌هاش می‌فهمم که افغان است. در بیرجند که زندگی کنی، به خوبی افغانی را از ایرانی تشخیص می‌دهی» (همان: ۸۸) در داستان *پسخانه* نیز به این موضوع اشاره شده است: «خسرو ترسو نبود و این جا هم کسی او را به عنوان افغان نمی‌شناخت - شبیه ایرانی‌ها بود و به نظرش افغان‌هایی توجه ایرانی‌ها را جلب می‌کردند که به قول خودشان «چشم بادومی» باشند.» (عطاءیی، ۱۴۰۰: ۲۸)

۲-۴. تقابل

از جمله عناصر مهمی که می‌تواند به ایجاد مفهوم «دیگری بودن» بینجامد، تقابل است که در سطوح مختلف اجتماعی، فکری، عقیدتی و سیاسی و حتی جغرافیایی دیده می‌شود. در سطور زیر نمونه‌ای از این تقابل‌ها که در داستان ظهور و بروز پیدا کرده و باعث شده است که هم‌نوا با نظر دریدا وجه غایب بیش‌تر مورد توجه قرار گیرد، بیان خواهد شد.

۲-۴-۱. تقابل با «خودی» به خاطر «دیگری»

در این مجموعه داستان، دو گونه از تقابل و جابجایی «دیگری» و «خودی» یا همان سویه حاضر و غایب اتفاق افتاده است: نخست در یک داستان می‌بینیم که یک افغان مهاجر به خاطر رفتار و ذهنیات دشمنانه‌اش نسبت به ایران، برای افغان دیگر که «نان و نمک» این سرزمین را خورده است، «دیگری» محسوب می‌شود: خسرو در داستان *پسخانه* به هم وطن افغان خود، نگاره، به شکل دیگری نگاه می‌کند و در ذهن خود به این می‌اندیشد که او را لو بدهد. خسرو با این که خودش افغانی است، اما چون در جامعه میزبان پذیرفته شده است، چندان احساس دیگری بودن نمی‌کند و همانند یک ایرانی نگران وضعیت امنیت ایران است: «ایرانی نبود اما سال‌ها نان و نمک این مردم و دولت‌شان را خورده بود و نگران اوضاع تازه بود.» (همان: ۲۷) خسرو به رفتارهای نگاره مشکوک است و احتمال می‌دهد که او یکی از کسانی است که قصد دارند در تهران بمب‌گذاری کنند. به نظر می‌رسد خسرو ایران را به عنوان «حضور» پذیرفته است و دیگر اکنون «افغانستان» برای او در وضعیت «غیاب و دیگری» است و دیدگاهی بسیار خشمگینانه‌تر از بعضی از ایرانی‌ها نسبت به افغانستان پیدا کرده است: «اما نگاره را راه

داده بود و گذاشته بود بوی تعفن افغانستان، خانه و زندگی گرمش با لاله را به گه بکشد.» (همان: ۳۶)

البته نویسنده در همین داستان *پسخانه* که خسرو را به عنوان یک افغانستانی دوستدار ایران نشان می‌دهد، نگاره را نیز نشان می‌دهد که در نقطه مقابل این احساس ایستاده است و با کینه‌ای مبهم و بی‌دلیل که البته خسرو سرشت آن را می‌شناسد، به ایران آمده است: «خسرو این کینه را هم می‌شناخت: وقتی من این قدر سیاه روزم، تو چرا روشنی؟ چرا من باید بمیرم و عزیزانم زنده به گور باشند و تو، که همین کنار خاک من زیست داری، زنده؟ خسرو در این سال‌ها که توانسته بود از آشنایان افغانش فاصله بگیرد، به این کینه اشراف پیدا کرده بود» (همان: ۳۳) و خود او نیز با این حال هنوز افغانستان را کشور خود می‌داند و ایران را کشور دیگر: فکر کرد هم خودش را نجات می‌دهد و هم یک کشور دیگر را کشوری بزرگ‌تر و قوی‌تر و مهم‌تر از افغانستان.» (همان: ۴۰)

دوم در داستان دیگری یک ایرانی به خاطر لو دادن چند افغان، برای همسر ایرانی‌اش «دیگری» به حساب می‌آید: نینا همسر بهرام در داستان *اثر فوری پروانه* به خاطر لو دادن چند کارگر افغان بدون مجوز از او جدا می‌شود: «روزی که نینا گفته بود برای همیشه ترکش می‌کند، به نظرش آمد تهدید توخالی است. مسخره بود که زنش بخواهد بابت فروختن سه تا کارگر افغانی که بی‌مجوز در ایران بودند ترکش کند، اما کرد.» (همان: ۱۱۴) «نینا داد می‌زد این بیچاره‌ها برای خانواده‌شان پول می‌فرستند و تو راهی کمپ‌شان کرده‌ای، پس برو به درک!» (همان: ۱۱۶-۱۱۵). این رفتار نینا یادآور دیدگاهی است که دریدا پس از تعریف مفهوم اجتماع بیان می‌کند: «با طرح مفهوم اجتماع معمولاً دو وصف درون و بیرون به ذهن متبادر می‌شود. دریدا بیش از آن که به اجتماع خودی‌ها توجه نماید، به تازه‌واردین و دیگران می‌پردازد و با تمام نیرو در مقابل آن‌ها که از ورود غیر ممانعت می‌ورزند، می‌ایستد.» (ضیمران، ۱۳۹۹: ۳۰۹)

هم‌چنین نویسنده در داستان *سی کیلومتر آزار دیدن افغانی‌ها* و عدم وجود حامی برای آنان را زبان شخصیت ایرانی داستان این گونه بیان می‌کند: «شبه افغانی‌هایی شده‌ام که در پاسگاه‌ها گیر می‌افتند و دنبال کسی می‌گردند ضامن‌شان شود.» (عطایی، ۱۴۰۰: ۱۰۰)

دقت در هر سه داستان علی‌رغم تقابل ظاهری آن‌ها باز نشانگر این مطلب است که عطایی با شگردی خاص در پی برجسته کردن سوئیۀ غایب است، در اولی با بیان وفاداری خسرو به سرزمین و به ویژه حق نان و نمک - که وجهۀ اخلاقی بسیار ارزشمندی است - در دومی با نشان دادن مظلومیت سه کارگر افغانی که حتی اجازه کار و امرار معاش را ندارند و سومی با ایجاد تشابه بین حالت شخصیت و

افغانی گیر افتاده و بی پناه.

شایان ذکر است که نویسنده با بیان مظلومیت و رنج و ناراحتی افغانی‌ها در جاهای مختلف، علاوه بر برجسته‌سازی وجه غایب، به نوعی در پی ایجاد حس همدلانه و همسویی مخاطب با مهاجرانی است که کام جان‌شان از مصائب روزگار و گاه نامهربانی‌ها تلخ شده است به عنوان نمونه باز در همین داستان *اثر فروری پروانه* واقعیتی تلخ از زبان مرد افغانی بیان می‌شود که می‌تواند طعنه‌ای باشد بر مدعیان حقوق انسان که در حمایت از حقوق حیوانات فریاد به آسمان می‌برند و حقوق انسان‌ها را نادیده می‌گیرند. مرد افغان در اشاره به مرغ دریایی می‌گوید: «دولت گفته شکار این‌ها جرم است. باید زنده بگیردش و گرنه جریمه داریم. مثل ما نیستند که اگر جایی بگیرند و بکشندمان هم جریمه که نداریم هیچ، پیسه هم می‌دهند به هر که ما را روانه کمپ کند!» (عطاءیی، ۱۴۰۰: ۱۲۷)

هم چنین در گفتگوی بهرام با مرد افغان، آراء و افکار سویه غایب در قالب بیان مظلوم بودن افغانی - ها نشان داده می‌شود: ... «از چی فراری شده؟ حتماً تو ایران خلاف کرده که بیرونش کرده‌اند. شما افغانی‌ها همیشه از ما طلبکارید» نه صاحب جان، چه خلاقی؟ همین که جواز کار نداشت خودش خلاف بود دیگر». (همان: ۱۲۳)

«اما کاکایم ماند به افغانستان. فراری شد به بامیان که دست کسی پیدایش نکند که دیگر هیچ

پیدا نشد. کینه به دل شد از ایرانی‌ها... با ما بد کردند...» (همان: ۱۲۲)

در داستان *شییه گالیه* نیز شخصیت داستان، ضیا، بعد از مدت‌ها زندگی و همزیستی با ایرانیان در کمال ناباوری متوجه رابطه ناپایدار دیگران با خود می‌شود و در زمانی که فکر می‌کند دوستانی ایرانی پیدا کرده است درمی‌یابد که آن‌ها به مار توجه داشته‌اند، نه به او: «کسی ضیا را نمی‌دید درست وقتی که فکر می‌کرد توانسته نود و هفت دوست ایرانی پیدا کند، دوباره «افغانی» شده بود.» (همان: ۲۳) و «ضیا دید که مار از حضورش در تهران مطمئن است. از ذهنش گذشت لابد پذیرفته شدن همین است: احساس «خواستنی بودن» که به مار منتقل شده بود و به ضیا نه.» (همان: ۲۵) نویسنده به خوبی این احساس ناخوشایند را به مخاطب منتقل می‌کند که تلاش فراوان ضیا او را به مقصد نمی‌رساند و حتی مار - که حیوان خانگی ضیا و همدش بود - مورد پذیرش «دیگران» واقع شده، با ایرانیان علقه‌ای پیدا کرده بود و او نه، به همین دلیل مار هم برای او دیگری می‌شود و ضیا او را در پایان داستان در پارکی در تهران رها می‌کند.

نمونه دیگر از مظلومیت افغانی که در داستان به آن اشاره شده است این است که علی‌رغم ازدواج زن افغانی با همسر ایرانی در داستان ختم عمه‌ها، هویت او به وسیله شوهر از دیگران پنهان می‌شود که نمودی از عدم پذیرش و دیگری به حساب آمدن او از جانب نزدیک‌ترین فرد زندگی اوست: «هنوز آن قدر از ازدواج‌شان نگذشته بود که یادش برود چه طور فرهاد بعضی جاها و جلو بعضی آدم‌ها او را ایرانی معرفی کرده و خجالت کشیده که بگوید افغان است.» (همان: ۷۶) نویسنده در این بخش با ایجاد حس همدلی در خواننده، توجه او را از وجه حاضر به سوی غایب - که هدف اصلی هم معرفی او و بیان شیوه زندگی اوست - جلب می‌کند.

البته همیشه این بیگانگی‌ها و مورد پذیرش قرار نگرفتن در ایران رخ نمی‌دهد؛ در داستان *اثر فوری پروانه* که ماجرای آن در ترکیه اتفاق می‌افتد نیز به پذیرفته نشدن مهاجر افغانی در جامعه ترکیه اشاره می‌شود: «سه سال است به ترکیه آواره‌ام. در کافه کار می‌کردم. صاحبم مرد خوبی نبود. سخت می‌گرفت. یک شب توریست هم وطنی آمد و دید ناحق می‌کند. برم داشت و آوردم همین هتل و این‌جا به من کار دادند.» (همان: ۱۲۲)

دیدگاه دریدا در این باره نیز قابل توجه است که بر حفظ و پاسداری هویت و فرهنگ جامعه میزبان اشاره دارد و می‌تواند یکی از ریشه‌های مورد پذیرش قرار نگرفتن فرد بیگانه و مهاجر را توضیح دهد: «اجتماعی که بی قید و شرط خوشامدگوی بیگانگان گردد، سرانجام رفته رفته هویت متمایز خود را از کف خواهد داد. اگر اجتماعی بخواهد هویت خویش را حفظ کند، باید در خوشامدگویی به غیر جانب احتیاط را رعایت کند.» (ضمیران، ۱۳۹۹: ۳۱۰)

در کنار همه مواردی که برای ایجاد حس بیگانگی در یک شخص افغانی ذکر شد، نویسنده در صفحات آخر داستان *فیل بلخی* به موردی اشاره می‌کند که تا حدی می‌تواند از بین برنده این احساس باشد و آن داشتن ثروت در سرزمین دیگر است. شخصیت‌های داستان *فیل بلخی* خانواده‌ای افغانی و ثروتمند هستند و همین عامل باعث شده که یک ایرانی به نام «مانی» به ازدواج با دختر این خانواده علاقه‌مند شود. در داستان *فیل بلخی* داشتن خانه بسیار با اهمیت و عامل دستیابی صاحب آن به کشور، فرهنگ، گذشته و به طور کل همه چیز شمرده شده است: «شهر برای هر کسی یک مفهومی دارد، برای ما چیزی بیش‌تر از مفهوم دارد. خانه بیرجند به ما باورانده اگر خانه داشته باشیم همه چیز داریم. کشور داریم و فرهنگ و گذشته‌ای که لزوماً در افغانستان نیست و ایرانی‌ها را هم خوش می‌آید.» (همان: ۱۳۹).

۳. نتیجه گیری

یکی از ویژگی‌های مهم این مجموعه داستان، بهره‌گیری از شیوه‌ی واسازی دریدا در راستای تبدیل سوئه غایب به سوئه حاضر و آشنا کردن خواننده ایرانی با نگرشی است که برای او «غایب» است. نویسنده برای انجام این امر، ضمن بیان داستان با توانمندی خاص تلاش کرده است که گاه با اشاره به تفاوت‌های فرهنگی، زبانی، ظاهری وجوه غایب فرهنگ و زندگی مهاجران افغانی را به تصویر بکشد و گاه از مسیر بیان مظلومیت افغانی‌ها و رنج ناشی از کوچ به سرزمین ایران، حس همدلی و نوع دوستی را در خواننده تحریک نماید و از این شگرد در مسیر برجسته‌سازی سوئه غایب و جلب توجه همگان به زندگی افغانی‌ها استفاده نماید. وجه دیگر مورد استفاده نویسنده ایجاد تقابل بین دو «خودی» برای دفاع از کسی است که در داستان دیگری به حساب می‌آید، عالیه عطایی بدین منظور یک زن ایرانی را به خاطر خطای همسرش در لو دادن افغانی‌های بدون مجوز، در تقابل با شوهر خود قرار می‌دهد که سرانجام به خاطر این رفتار از او جدا می‌شود. دقت در داستان این موضوع را کاملاً برای ما مشخص می‌کند که این متن از هر نظر با نظریه‌ی واسازی و متافیزیک حضور دریدا همخوانی دارد و نویسنده داستان هم از تبدیل سوئه غایب و پنهان به سوئه حاضر بهره برده و با این کار سعی کرده است نگاه کلیشه‌ای ایرانیان نسبت به افغان‌ها را تعدیل نماید و نگاه خواننده ایرانی را معطوف به نکاتی در ارتباط با افغانستانی‌ها بکند که همیشه مورد غفلت قرار گرفته است از جمله حس ناخوشایند پذیرفته نشدن در جامعه ایرانی و از سوی دیگر اشتراک زبانی با اندکی تفاوت که می‌تواند عامل بسیار مهمی در ایجاد همگرایی بین ایرانیان و افغانی‌ها باشد و تا کنون این نقش ارزشمند همواره فراموش شده و مورد توجه قرار نگرفته است. نکته قابل توجه دیگر در بررسی مجموعه داستان چشم سگ این است که در بیش‌تر داستان‌ها علی‌رغم این که شخصیت‌های اصلی داستان، افغانی هستند و احساسات و نگرش‌های آنان نسبت به حوادث و شخصیت‌های ایرانی روایت می‌شود. با این حال این امر سبب نشده است که نویسنده به کلی از نگرش و سوئه ایرانی غافل شود و سعی کرده است که از زاویه دید ایرانی هم اگرچه کمتر به حوادث بنگرد و روایت کند.

کتابنامه

آفرین، فریده. (۱۳۹۰) «چالش ساختار و معنا: خوانش و اساز از نگاره‌ی بیرون آوردن یوسف از چاه»، *باغ نظر*، شماره شانزده، سال هشتم، بهار، ۵۵-۶۴.

احمدی، پریسا و همکاران. (۱۴۰۱) «مواجهه خودی و دیگری در رمان‌های مهاجرت رضا قاسمی بر پایه الگوی لوتمان»، پژوهش‌نامه ادبیات داستانی، دوره یازدهم، شماره ۴، ۲۱-۱.

تایسن، لوئیس. (۱۳۹۸) *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*، ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی، تهران: نگاه امروز/حکایت قلم نوین.

دریدا، ژاک. (۱۳۸۱) *مواضع*، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، مرکز.

دزفولیان راد، مریم و همکاران. (۱۳۹۹) «بازنمایی «دیگری» در مثنوی»، *دوفصلنامه زبان و ادبیات فارسی*، سال ۲۸، شماره ۸۸، ۲۰۰-۱۷۶. doi: 10.29252/jpll.28.88.177

-رویل، نیکلاس. (۱۳۸۸) *ژاک دریدا*، ترجمه پویا ایمانی، تهران، مرکز.

-زمانی، کریم. (۱۳۸۹) *شرح جامع مثنوی معنوی (دفتر اول)*، چاپ سی و دوم، تهران، اطلاعات.

ضیمران، محمد. (۱۳۹۹) *ژاک دریدا و متافیزیک حضور*، تهران: هرمس.

عطایی، عالیه. (۱۴۰۰) *چشم سگ*، تهران: چشمه.

کلیگز، مری. (۱۳۸۸) *درسنامه نظریه ادبی*، ترجمه جلال سخنور و دیگران، تهران: اختران.

مرادی، ایوب و چالاک، سارا. (۱۴۰۰) «نقد مجموعه داستان چشم سگ از عالیه عطایی بر اساس مفهوم بیگانگی از ژولیا کریستوا»، *دوفصلنامه ادبیات پارسی معاصر*، سال یازدهم، شماره اول، ۲۹۸-۲۷۵.

doi: 10.30465/copl.2021.6835

مصلح، علی اصغر و پارسا خانقاه، مهدی. (۱۳۹۰) «واسازی به منزله یک استراتژی»، *متافیزیک*، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، دوره جدید، سال سوم، شماره ۱۱ و ۱۲، پاییز و زمستان، ۷۲-۵۹.

نوریس، کریستوفر. (۱۳۸۸) *شالوده شکنی*، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، مرکز.

وبستر، راجر. (۱۳۷۳) «ژاک دریدا و واسازی متن»، ترجمه عباس بارانی، *ارغنون و ویژه‌نامه نقد ادبی نو*، شماره ۴، ۲۵۶-۲۵۱.

References

- Afarin, F. (2011) A Deconstructive Reading of the Persian Painting "The Drawing Out of Yusof from the Well", *Baqe Nazar Magazin*, (16) 55-64 (In Persian).
- Ataie, A. *The Dog's Eye*, Tehran: Cheshme Publications (In Persian).
- Christopher, N. (2009) *Deconstruction*, Translated by; Payam Yazdanju, Tehran: Markaz (In Persian).
- Derrida, J. (1990) *Force of Law: The Mystical Foundation of Authority*. (M. Quaintance, Trance). *Cardozo Law Review*, 11, 919-1070.

- Derrida, J. (2002) *Positions*, translated by Payam Yazdanju, Tehran: Markaz. (In Persian).
- Dezfulian Rad, M. and Colleagues. (2020) Representation of "other" in Masnavi, *Journal of Persian Language and Literature*, year 28, (88), 176-200 (In Persian).
- Klages, M. (2009) *Litarary Theory*, Translated by; Jalal Sokhanvar and others, Teharn: Akhtaran Publications (In Persian).
- Moradi, A. and Chalak, S. (2021) Critique of Alia Atai's "Dog Eye" story series based on the concept of alienation by Julia Kristeva, *Journal of Contemporary Persian Literature*, year 11, (1) 275-298 (In Persian).
- Mosleh, A. A. and Parsa Khanqah, M. (2018) "Reconstruction as a strategy", *Metaphysics (scientific-research journal)*, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, new course, 3(11-12), 59-72(In Persian).
- Rorty, R. (1999) *An Appreciation of Jacques Derrida*. In Stanford Online Report, Available online at: <http://news-service.stanford.edu/news/1999/april21/rortytext-421.html> (2022/11/15).
- Royle, N. (2009) *Jacques Derrida*, translated by Pooya Imani, Tehran: Markaz (In Persian).
- Tyson, L. (2019) *Critical Theory Today: A User-friendly Guide*, translated by Maziar Hosseinzade and Fatemeh Hoseini, Tehran: Negahe Emruz. (In Persian).
- Zamani, K. (2009) *the comprehensive description of Masnavi Manavi (Book 1)*, 32nd edition, Tehran, Information Publications (In Persian).
- Zeymaran, M. (2020) *Jacques Derrida and Metaphysics of Presence*, Tehran: Hermes (In Persian).
- Webster, R. (1994) *Jacques Derrida and Deconstruction of the Text*, Translated by; Abbas Barani, *Arqanoon* (4) 251-256 (In Persian).

